

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BIERNACZKY János

Leo Frobenius afrikai mesegyűjtésének hitelessége
a mai folklórkutatás szemszögéből

(francia nyelvű publikáció magyar nyelvű eredetije, kézirat)

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.000.078

Dátum/Date: 2012. augusztus/August 4.

Ezt a tanulmányt közlésre előkészítette

/This study prepared for publication by:

B.WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document

Biernaczky János: Leo Frobenius afrikai mesegyűjtésének hitelessége
a mai folklórkutatás szemszögéből, 2012, **pp. 1–20. old.**, No. 000.000.078,

<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Kézirat az Afrikai Kutatási és Kiadási Program Archivumából

Kulcsszavak/Key words

mesekutatás, mesegyűjtés terepen, mesegyűjtés nem anyanyelvű területen, mesegyűjtés tolmáccsal, folklórszöveg gyűjtés hitelessége, folklórszöveg fordításának a problémái, szószerinti fordítás, mossi uralkodói genealógia Frobeniusnál és Maurice Delafosse-nál, Robert Pageard mossi összevető elemzése, Andreas Kronenbeg nuba mesegyűjtése és Frobenius régi változatai, research on the tales, tale collecting in the field, tale collecting in non maternal field, tale collecting with interpreter, authenticity of folklore text collection, problems of translation of folklore text, problems of literally translation, Mossi dynastic genealogy by Frobenius and by Maurice Delafosse, Mossi comparative analysis by Robert Pageard, Nuba tale collection by Andreas Kronenberg and old versions by Frobenius

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS,
ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK- DOKUMEN-
TUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC
SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES,
COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/
writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian,
Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk
vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free
but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók,
kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattá-
ri szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag
anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikánisztikai kutatásokat, illetve
ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevé-
kenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian
Union is a non-profit organisation that has created this electronic database
for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of
this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of
Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the
other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African
themes in its entirety from the beginning until the present day.

LEO FROBENIUS AFRIKAI MESEGYŰJTÉSÉNEK HITELESSÉGE A MAI FOLKLÓRKUTATÁS SZEMSZÖGÉBŐL

Biernaczky János

Az afrikai szájhagyomány régi gyűjtőinek – s közöttük Frobeniusnak – a munkája, úgy vélem, azért válik napjainkban újra időszerűvé, mert egyre inkább világosabb lesz, hogy az 1970-es, 1980-as évek Afrikája nagymértékben különbözik a 150, 100 vagy 50 évvel azelőtti Afrikától. És ezért a mai és a régebbi afrikai „íratlan” irodalom összehasonlítása – más egyebek mellett – az ottani társadalmi, kulturális stb. körülmények átalakulására vonatkozóan is szolgálhat tanulságokkal.

De Frobenius rendhagyó egyéniségével kapcsolatban is felmerül a történelmi szempont fontossága. Mert az egyes kiemelkedő tudósok munkája sem bírálható el kielégítő módon, ha figyelmen kívül hagyjuk egyéni fejlődéstörténetüket. Megítélésem szerint a Frobeniusról szóló írások – legalábbis amelyek eddig a kezembe kerültek¹ – a német tudós szakmai fejlődéséről, szemlélete és gyakorlatja átalakulásáról alig ejtenek szót. Ez a szempont csak Jonas Norkaitis és I. M. Ita 1. jegyzetben feltüntetett tanulmányában bukkan fel bizonyos mértékig. Frobenius egyes helytelenített elgondolásait, módszertani vélekedéseit és gyakorlatát, valamint egyes ugyancsak helytelenített magatartásbeli megnyilvánulásait alighanem éppen ezért nem sikerült még senkinek értékelt és becsült vonásaival összhangba hozva bemutatni.

Frobenius nézetei átalakulásának nyomon követése reálisabb megítélést nyújtana abban a tekintetben is, hogy a korabeli szellemtörténeti áramlat jeleként az intuitív késztetéstől eredő merész deduktív jellegű gondolati konstrukciói kö-

¹ Eduard Hahn: *Leo Frobenius. Eine Überblick über seine Tätigkeit und seine Bedeutung*, Preussische Jahrbücher, Berlin, 1926, VII–IX. hó. Leo Frobenius: *Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende*, Leipzig, 1933. Ad. E. Jensen: *Leo Frobenius, Leben und Werk*, Paideuma, Band I., 1938/40. Helmut Petri: *Leo Frobenius und die historische Ethnologie*, Saeculum, München, 1953. Jonas Norkaitis: *Kulturphilosophie und Kulturpsychologie von Leo Frobenius*, Kaunas (Litauen), 1955. Milan Kalous: *Leo Frobenius' Atlantic Theory – a reconsideration*, Paideuma, Band XVI., 1970. I. M. Ita: *Frobenius in West African History*, *The Journal of African History*, Volume XIII – 1972 – Number 4. Eike Haberland: *Epilogue de l'éditeur, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, 237–244. old. Léopold Sédar Senghor: *Les leçons de Leo Frobenius, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, VII–XIII. old. László Vajda: *Leo Frobenius heute*, *Zeitschrift für Ethnologie*, Band 98, Heft 1., Braunschweig, 1973. Eike Haberland: *Leo Frobenius 1873–1973*, Paideuma, Band XIX/XX., 1973–1974. U. ö.: *Conférence d'introduction, Symposium Leo Frobenius*, by Deutsche UNESCO-Kommission, Köln, 1974.

zött nem csak túzásait, de telitalálatait is vegyük figyelembe. Ilyenek többek között: az ókori Egyiptom afrikai vonásainak hangsúlyozása²; Afrikában a Csendes-óceán szigetvilága, Dél-Ázsia és Kisázsia felől érkező kulturális áramlatok nyomainak felismerése³; vagy a nyugat-afrikai, általa atlanti kultúrkörnek nevezett terület autochton afrikai jellegének kiemelése⁴.

Másfelől érdekes lenne két túlzó elgondolásának fejlődési vonalát megrajzolni. Így egyrészt az Atlantisz-hipotézis reális lehiggadását a 900-as évek elejétől az 1928-ban kiadott Atlantis X. kötete előszaváig, másrészt a párhuzamba állított „hamita–etióp” és „angol–francia, illetőleg német” ellenpólus egyre élesebb kirajzolódását, a gondolat felbukkanásától az első világháború németekre mért sokkhatásán át a 29-es, 30-as évek gazdasági válságáig.

Rátérve tanulmányom alapvető kérdésére, abból indulok ki, többen felvetették már Frobenius mesegyűjtései tudományos megbízhatóságának kérdését. Ezt most, éleesebben, így fogalmaznám meg: vajon alkalmasak-e ezek az afrikai szájhagyományról készített lejegyzések a fentemlített összehasonlító vizsgálatra, vagy pedig olyan szabad átírások, melyeket ki kell rekeszteni a tudományos vizsgálatok köréből.

A „bizalmatlanok” közül most Marót Károly (1885–1963), a magyar klasszika-filológus, vallástörténész és etnológus sorait idézem:

„... sohasem használhatók kétségek nélkül
– a tolmácsokon keresztül,
– ösztönös és tudatos kikerekítésekkel
összehordott hatalmas afrikai mítosz- és mesegyűjtései.”⁵

Az *Atlantis* című gyűjtemény 12 kötetében található elbeszélések tudományos hitelességét erőteljesen kétségbevonó megállapítás párhuzamai feltehetően megtalálhatók ugyan a korabeli német szakirodalomban, megfogalmazásuk azonban legalább ennyire Frobenius munkáinak ismeretén is alapulhatott. Most az utóbb említett írásokból veszek sorra néhány fontosabb megállapítást.

Egy 1924-ben keletkezett írásában⁶ Frobenius elég részletesen ír a „vallás- és mesekutatás” problémáiról, s itt egyrészt megállapítja, nincs az a nyelvzseni, aki a soknyelvű Afrika számottevő területén eredeti nyelven gyűjthetne, másrészt – mint mondja –, általánosan elismert, hogy az idegen nyelvre történő szószerinti fordítás utópia. Ezt követően a fordítási tevékenység kettős feladatáról beszél. Véleménye szerint:

² Frobenius: *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, 1933, 16. old., /4/ bekezdés.

³ Frobenius: *Erythraea*, Berlin, 1931, a 322. old.-tól.

⁴ Frobenius: *Das unbekannte Afrika*, München, 1923, 164., 166–167. old.

⁵ Marót Károly: „K. Th. Preuss és Leo Frobenius – in memoriam”, *Néprajzi Értesítő*, 1938., 2–4. sz., 3–4. old. (Kiemelés e tanulmány írójától.)

⁶ Frobenius: *Vom Erdenken zum Erleben*, lásd „Erlebte Erdteile”, III. köt., Frankfurt a.M., 1925, 17–41. old.

„...először a tartalmat kell, mélyebb értelme szerint, megragadni, másodszer pedig azt a saját nyelvünkön kell kifejezni.”⁷

Ezután következik az a fejtegetés – melynek belső ellentmondására, idézett tanulmányában, I. M. Ita mutat rá, s – amelyben Frobenius az állítja: az európai nyelvet tanuló néger a számára új nyelvet (grammatikai alapokat nyújtó iskolai oktatás híján – B. J.) tüstént egy sajátos „pidgin” (egyszerűsített) nyelvre változtatja, ami a német kutató szerint az adott európai nyelv alkalmazási formája.

„E nyelv segítségével persze – mint olvashatjuk – a két feladat közül csak az első, a ’megértés’ végezhető el, s hiányzik belőle a második, a formaadás. Mégis a maga egészében valamennyi ilyen pidgin fordítás a néger eredetit adja vissza, és pedig néger szelvényben, s valójában sokkal négerebb módon, mint ahogyan azt az európai ember gondolná. Egy jól betanított tolmács az első feladatot alapjában véve tehát gyorsabban és jobban látja el, mint az európai, s így az európainak, amint ezt egyszer megértette, csak a második feladatra, a formaadásra, a megfelelő szavak megtalálására és a stílus megőrzésére kell szorítkoznia... Aki az... (Atlantis köteteiben olvasható) ...jóval több, mint 1000 elbeszélést egymással összehasonlítja, úgy találja majd, hogy a különböző népek történeteinek stílusa erősen különbözik egymástól.”⁸

I. M. Ita ezt a megállapítást nem tartja elfogadhatónak:

„Ha a ’néger nyelveket’ egy viszonylag egyforma (leegyszerűsített) pidgin nyelven megfelelő módon vissza lehet adni, nehéz belátni azt, honnan erednek az említett, feltételezett (népenkénti) stílusbeli különbségek.”⁹

Ehhez annyit tennék hozzá: I. M. Ita bizalmatlansága a tolmácsok segítségével végzett gyűjtés bizonyos elkerülhetetlen tökéletlenségei – árnyalatok elmosódása, a tolmács által a fordítási nehézségek itt-ott bizonyára gondatlan ’áthidalása’ stb. – miatt kétségkívül indokolt. Frobenius idézett sorait azonban, úgy gondolom, félreértette. Ti. Frobenius – akihez Ulf Diedrichs információja szerint¹⁰ már első expedíciója során 20, utóbb egyre több, s a harmadik expedíciója alkalmával már 61 tolmács csatlakozott – annyi tolmácsot alkalmazott, ahány nyelvterületen gyűjtött, s így, akár angolról, akár franciáról van szó, nem egy ’egyetlen’ pidgin-english nyelvre céloz, hanem az afrikai nyelvterületenként, illetőleg a tolmácsokként kialakított, s szerinte feltehetően az adott anyanyelvhez hozzáidomult, leegyszerűsített nyelvre.

A helyi tolmácsok igénybevétele, Frobenius szavainak értelmezésétől függetlenül, s a nyelvészeti szempontokon túl is, vitathatatlanul bizonyos tökéletlenségeket vonhat maga után. Ez azonban érzésem szerint aligha jelenthet olyan sú-

⁷ U.ott, 31. old.

⁸ U.ott, 32–33. old.

⁹ I. M. Ita; az /1/ jegyzetben feltüntetett tanulmány, 679. old.

¹⁰ Frobenius: *Schwarze Sonne Afrika; Mythen, Märchen und Magie* (ausgewählte Stücke aus der Sammlung Atlantis), Düsseldorf/Köln, 1980, 379–380. old.

lyos hibaforrást, ami kizárná a szóban forgó gyűjtemény folklór szempontú tudományos használhatóságát.

Ezt a problémát Frobenius egyébként már 1910-ben fölvetette, amikor az afrikai lakosság néprajzi vonatkozású kikérdezésével kapcsolatban szembeállította a szűk területen dolgozó, ott minél több felvételt készítő etnológus „monográfikus” módszerét a nagyobb területen végighaladó kutatóéval, melyet „poligráfikus” módszernek nevez. S ha nem is mondja ki *expressis verbis*, szavaiból érezhető, a „poligráfikus” módszer Frobenius szerint is bizonyos megalkuvást, a fordítás precizitása iránti igény alacsonyabb szintjét jelenti.

„A monográfia-készítőtől joggal megkövetelhető – szögezi le ez az írás –, hogy ismerje tanulmánya színhelyének a nyelvét. Ezzel szemben ha a poligráfikus módszert alkalmazó tudós a többnyelvű népek bizonyos meghatározott térségeinek a határát átlépi, lehetetlen számára, hogy az (ott használt) összes nyelvet megtanulja. Tehát tolmácsokra van utalva.”¹¹

A széles látókörű, de a témát végülis csak „íróasztal mellől” ismerő Marót Károlyt bizonyosan az ilyenfajta szemlélet se nyugtatta meg. Bizalmát alapvetően mégis Frobenius más, a szellemtörténeti sugallat jegyeit mutató kijelentései ingathatták meg. Mint pl. a következő:

„...amikor egy napon egy éppen akkor rögzített elbeszélést (ellenőrzésképpen) elismételtem... az elbeszélő kerekén kijelentette, hogy ő ilyesmit nem mesélt. Beható vizsgálat nyomán kiderült, hogy a jelenetek megelevenítésének szelleme (tehát az előadáskor tett mozdulatok és a hangsúlyozás) lényegesen más volt, mint magukban véve az egyszerű szavaké.

Már akkor megtanultam, hogy a szó szerinti fordítás nem felel meg az 'eredeti' jelentésértékének. Hiányzik belőle, ami élő: a lélek. Bár az ilyen 'irodalom' eredeti nyelven végzett szó szerinti fel fordítások is az anyag és a forma fejlődéstörténete szempontjából, mégis mindkettő nélkülözi... ennek az irodalomnak a... jelentését. A szó szerinti fordítások bizonyos értelemben majdnem úgy viszonylanak a költészethez... mint a kottafejek a valóságos énekhez. Miután tehát egy költemény tulajdonképpen élő... értékét a szó szerinti fordítás elpusztítja, annak a visszaadásához és megőrzéséhez másfajta közlési mód szükséges, amit a legjobban a lelki újjászüléshez lehetne hasonlítani...”¹²

Mielőtt a szabad átköltés jogosultságának a hangoztatását olvasnánk ki a „lelki újjászülés” merész hasonlatából, vegyük figyelembe a fenti idézetet közvetlenül megelőző mondatok tartalmát is:

„...az előadási anyagot... szó szerinti, a hagyománynak megfelelően adták elő, és ha az elbeszélő valamilyen új, azaz téves szót mondott ki, gyakran előfordult, hogy a körülötte ülők kijavították őt. A szó szerintiség tehát fontos szerepet játszott.”¹³

¹¹ Frobenius: *Betrachtungsweisen reisender Kulturforscher*, *Erlebte Erdteile*, III. köt., 343. old.

¹² U.ő.: *Paideuma*, Frankfurt a.M. 1928. (*Erlebte Erdteile* IX. köt.), 72–73. old. (Kiemelés e tanulmány írójától.)

¹³ U.ott.

Vajon a „Jelki újjászülés” során szabad az út akár a kikerekítések alkalmazására is? – vagy pedig ahol oly fontos a szószerintiség, a fordító szabadsága ott csak a szavak megválasztására, a mondatok kialakítására, a stílust adó hangvéltelre terjed ki? – anélkül, hogy a tudományos követelmények sérelmet szenvednének?

E feltett kérdésekre most közvetett úton keresek választ. Először Frobeniusnál. De nem a mesegyűjtőnél. A valóságfeltáró etnológus magatartási normáiról hátha világosabban árulkodnak olyan munkái vagy kijelentései, melyek sokirányú tevékenységének más területéről származnak.

Először *A kisafrikai sírépítészet* című, 1916-ban közzétett régészeti szak tanulmányát¹⁴ említem. A nevezett építészeti emlékek föltárásával Frobenius ugyan arra keresett bizonyítékokat, magyarázható-e a nyugat-afrikai „atlanti kultürkör” kialakulása a földközi-tengeri kultúra transzkontinentális behatolásával – amire végülis negatív választ ad. Ettől eltekintve a tumulusok és sír építmények típusainak bemutatása a földrajzi helymeghatározástól a méretek, a forma, a sírmellékletek stb. közlésén s a felül- és oldalnézeti rajzokon keresztül az egyes típusok elterjedési területének közléséig egy a kor követelményeihez képest rendkívül gondosan körültekintő, aprólékosan pontos régész keze nyomáról tanúskodik, aki – II. Vilmos pénzadománya következtében – ez idő tájt végre megszabadult a német múzeumok számára végzendő leletgyűjtésnek a tudóst alapvető tevékenységétől gyakran eltérítő kellemetlen feladatától.

Ezután felelevenítem Frobeniusnak azokat a bíráló megjegyzéseit, melyeket – 1907–1909 közötti második nyugat-afrikai expedíciójáról beszámolva – a francia kutatóra, Louis Desplagnes hadnagyra tesz. Frobenius sajtószerűen véletlen folytán Desplagnes idegenvezetőjét, a fuláni Maki Tallt fogadta fel kísérőnek, akit alaposan kikérdezhetett a francia kutató munkamódszeréről. Így kapott magyarázatot Desplagnes erről a területről publikált munkájának fogyatékososságaira, arra, miért pontatlanok helyel-közzel a francia tiszti részben műszeres fölmérés nélkül készített térképei, és miért keverednek a habé (dogon) törzsről szóló eredeti nyelvű részletekbe fulbe szavak. (Ti. azért, mert Maki Tall csak gyengén beszélt a habék nyelvén, s e nyelvek közötti szókeveredésnek Desplagnes nem tulajdonított fontosságot.) Bár Frobenius lojális volt a francia kutatóval szemben, és a Francia Történelmi és Széptudományi akadémiát hibáztatta, amiért nem biztosították, kiküldetése előtt, a tehetséges fiatal utazó megfelelő szakmai kiképzését, számunkra most, ettől függetlenül, fontosabb, hogy mennyire szívén viselte Frobenius a pontosság és megbízhatóság tudományos követelményét.¹⁵

Harmadik példánkban Frobenius az általa készített sziklaképmásolatokkal kapcsolatban árulja el tudatos ragaszkodását a valósághoz, és pedig egy ismertetőben, melyet az 1935. évi frankfurti kiállítás alkalmából írt. Ebben a következőket mondja:

¹⁴ Frobenius: Der kleinafrikanische Grabbau, *Praehistorische Zeitschrift*, 1916, VIII. köt.

¹⁵ U.ő.: *Auf dem Wege nach Atlantis*, Berlin, 1911, 240–241. old.

„Azok között, akik ilyen kérdésekkel (ti. sziklakép-másolással) foglalkoznak, két iskolát találunk...

– Az egyik iskola a saját tudományos gondolkodásából kiindulva: rekonstruál. Tekintetbe veszi, ami a romlás miatt átalakult. Megkísérli tehát, hogy legyűrje a romlás következményeit, hogy emelje a hatást.

– A másik iskola ezzel szemben azzal a kérlelhetetlen szándékkal lát munkához, hogy a kő természetéből és a pusztító erők által teremtett adottságokból is azt kapja ecsetvégre, amit talált. Mert kényszerítve érzi magát, hogy azt is tekintetbe vegye, ha a kő foltossá vált; hogy pontosan azt lássa, amit a történeti pusztulási folyamat miatt figyelmebe kell vennie, és amivel együtt kell (a képet) ábrázolnia.

Ez a másik iskola, amit a DIAFE (a mi iskolánk) követ.

Első naptól azt a követelményt állítottam fel, hogy sosem szabad engedményeket tenni, hanem mindig az előttünk lévő tényszerűségből kell kiindulni. Azt a követelményt támasztottam, hogy aki ilyen másolatokat készít, a kő sajátosságának az egészét vegye tekintetbe. A pusztulási folyamatok és a romok a maguk eredeti természete szerint, tehát romszerűnek kell, hogy látsszanak.

Mindkét iskola jogosultságát el kell ismernünk. Ami bennünket illet, mégis azt kell előmozdítanom, hogy miután gyűjteményeinkben pusztuló emlékek dokumentumai vannak, éppen ezért továbbra is mindig ugyanazon... elv alapján dolgozzunk.”¹⁶

Úgy gondolom, a pontos, megbízható, valósághoz hű tudós arculatát – a fent közölt önvallomások mellett – másoknak is fel kellett ismerniük. Nézzük tehát, mit mondanak róla ebből a szempontból a tudóstársak.

Mikor Frobeniust, nem sokkal halála után, Ad. E. Jensen méltatta, ennek során a következő kijelentéseket tette:

„A kézműves munkában, melyet oly magasra értékelt, őrzéssel határos szorgalmával többet teljesített, mint ami egyébként egyetlen emberélettől kitelhet.”¹⁷

1953-ban, Frobenius életművét s annak jelentőségét összefoglalva, Helmut Petri többek között így fogalmaz:

„Frobenius igen pontos aprómunkát végző tudós volt, aki súlyt helyezett rá, hogy munkatársai is tökéletesen uralják az aprómunkát. A frankfurti Kultúrmorfológiai Kutatóintézet... birtokában vannak e férfi hatalmas terjedelmű aprómunkáinak a bizonylatai. Ezek magukba foglalják tizenkét kutatóútja naplóját és jegyzeteit... (stb.)...”¹⁸

I. M. Ita, Frobenius idevágó munkái és a nyugat-afrikai történelemkutatás problémáit feszegetve, s a német tudósok mind korai etnológiai (Ita szóhasználatában „antropológiai”), mind archeológiai módszereit, sőt elméleti konstrukcióit is élesen bírálva, mégis így nyilatkozik: „...sok empirikus megfigyelése meglepően megbízhatónak tűnik.”¹⁹

¹⁶ U.ő: *Das Urbild*, Frankfurt a.M., 1935.

¹⁷ Ad. E. Jensen: *Leo Frobenius, Leben und Werk*, Paideuma, 1. Band, Leipzig, 1938–1940.

¹⁸ Helmut Petri: az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmánya.

¹⁹ I. M. Ita: az 1. jegyzetben feltüntetett tanulmányban; lásd a 675. old.-t.

Eike Haberland a *Leo Frobenius 1873/1973* című válogatott műveket tartalmazó kötet utószavában az Atlas Africanus kapcsán – mely munka túlnyomóan a tárgyi néprajzi leletek és csak kisebb mértékben egyes szokások, hiedelmek kultúrkörönkénti szóródását mutatja be térképeken – a következőket írja:

„...az 'Atlas Africanus'... kiemelt példái az olvasónak nemcsak a kultúra történettudományi módszerét mutatják be, ahogyan ti. azt Frobenius értelmezte, hanem azt a rendkívül aprólékos észjárását is, mellyel munkáját a szerző végezte. Igaz, a kinyomtatott térképek nagyvonalú megtekintés esetén nem sejtetik, hogy több, mint 100 000 kivonat képezi az alapjukat, melyek legnagyobb részét maga Frobenius írta, és amelyeken, haláláig, a teljes hozzáférhető afrikai irodalmat kivonatolta.”²⁰

A valóságföltáró, aprólékosan pontos tudósra utaló idézeteket Vajda László szavaival zárjuk, aki megkísérel átfogó magyarázatot adni Frobenius egyéniségének látszólagos ellentmondásaira, pontosabban az afrikanista egy töből fakadó elméleti és gyakorlati tevékenységének szerencsés egyensúlyára:

„Frobenius, az etnológia történetének egyik legfantáziadúsabb és legbátrabb teoretikusa mélységesen tisztelte a tényeket – nem „habár”, hanem „éppen azért”, mert jelentős teoretikus volt. És Frobenius, a fáradhatatlan adatgyűjtő, munkájának minden szakaszában elméleti következtetéseket vont le – mert állandóan kapcsolatban állt az anyaggal...”²¹

Az önleplező megnyilatkozások s a méltatók és bírálók néhány amazokkal egybehangzó kitétele után most visszatérek konkrét témánkhoz, a mitológia- és mesegyűjtéshez, és legelőbb pár szűrőpróba értékű eredményről számolok be.

Egy olyan uralkodói családfával kezdem, melyet Frobenius is, de előtte és utána mások is följegyeztek. Kitűnő művében Westermann²² egymás mellé állítja a moszik Vagadugubeli uralkodóinak Frobenius és Maurice Delafosse által összeállított névsorát. A 35 név – kisebb leírásbeli eltérésektől eltekintve – majdnem teljesen egyezik. Lényeges eltérés csupán az egyes uralkodók uralkodási időtartama között mutatkozik. Delafosse ezt 12 uralkodó esetében dátum szerint adja meg (pl. „Ubri 1050–1090”), míg Frobenius 20 esetben. Ő viszont csupán az egyes uralmak időtartamát közli, években.

Ugyanezzel a témával utóbb behatóan foglalkozott Robert Pageard²³. Ő egy olyan táblázatot állított össze, melyen a moszi uralkodókról – a Delafosse/Frobenius táblázat 35 neve közül 21 névről – különböző időpontokban följegyzett öt adatrögzítés áll egymás mellett. Frobenius adatfeljegyzési hűsége ebből egészen világosan kiderült.

²⁰ Eike Haberland: *Epilogue de l'éditeur, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, 242. old.

²¹ László Vajda: az 1. jegyzetben feltüntetett munkájából.

²² Diedrich Westermann: *Geschichte Afrikas*, Köln, 1952, 186–187. old.

²³ PAGEARD, Robert: _ Une enquête historique en pays Mossi, *Journal de la Société des Africanistes*, 1965.

A táblázathoz:

Règne de: (X Y) uralma
 Début: az uralom „kezdeté”
 Durée: az uralom „időtartama” (években)

Règne de	Lambert (1907)		Frobenius (1908)		Liste Mattéi (1960)		Yamba Tiendré- Béogo (1963)		Lista Nacoulma (1964)	
	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée	Début	Durée
Wobgo	1889	8	1889		1886	11	1889	8	1890	8
Sanem	1871	18	1872	17	1868	18	1871	18	1871	18
Koutou	1857	14	1855	17	1851	17	1850	21	1854	17
Baongo	1850	7	1850	5	1846	5	1842	8	1849	5
Karfo	1843	7	1843	7	1822	24	1834	8	1842	7
Sawadogo	1826	17	1826	17	X	X	1802	32	1834	8
Doulougou	1797	29	1797	29	1794	X	1783	19	1805	29
Sangha I.	1787	10	1791	6	1789	5	1762	21	1800	5
Kom I.	1755	32	1784	7	1782	7	1744	18	1793	7
Zombré	1696	59	1754	30	1722	60	1681	63	1733	60
Warga	1667	29	1747	7	1684	38	1666	15	X	X
Motiba			1739	8			1659	7		
Oubi			1731	8			1633	26		
Guirga	fiis de Zanna	X	fiis de Zanna	X			1599- 1605	6	fiis de Zanna	X
Zanna			X	9			1605	28		
Goabga			X	10			1582	17		
Kimba			X	6			1561	21		
Kiba			X	2			1542	19		
Namégué			X	5			1541	1		
Nakiem			X	10			1511	30		
Niandfo			X	60			1441	70		

Tanulmányának 2. függelékében Pageard éppen Frobenius hipotétikusan kiegészített adataival igyekszik alátámasztani saját feltételezését, mely szerint az egyik, a táblázaton nem szereplő, korábbi moro naba – Nasbire – uralkodása körülbelül a 15. század végére helyezhető.

Ugyanebben a függelékben Frobeniusról néhány további, számunkra érdekes kitétel is olvasható:

– „...az 'Und Afrika sprach' második kötete... 1908-ban gyűjtött fontos közléseket tartalmaz a moszikra vonatkozóan – mondja Pageard – ...s Frobenius e munkája azok miatt a közlései miatt érdekes, melyeket a különböző moro nabák családfájáról... a moro nabák uralkodásának időtartamáról s azokról az emlékekről nyújt, melyeket a német utazóinformátorainak lelkületében e moro nabák maguk után hagytak...

– Frobenius világosan megírja: 'Nassibiri vagy Assiri naba 1498-ban háborút viselt a szongháj császárral szemben'. Úgy tűnik, ezt a hipotézist nem kell elutasítanunk...

– Ami a történelmi elgondolásokat illeti, Frobenius a moszi kultúrát a szudáni horizontális áramlatba sorolja, ami ellenkezik a líbiai vertikális áramlattal..."

Ez utóbbi egyetlen kritikai megjegyzésétől eltekintve Robert Pageard, a téma alapos ismerője, nyugodtan merít Frobeniustól, s fel se merül benne, hogy a német utazó esetleg „kiigazította” a helyszínen kapott információit.

A moszi genealógia után végül következzenek a mesék összehasonlításai. Először egy futó benyomásról számolok be. A közelmúltban ugyanis egymásután áttekintettem

– a „monográfikus” módszerrel készített Stappers-féle gyűjteményből²⁴ a luba állatmesék egy sorát, s közvetlenül utánuk

– néhányat azokból a luba állatmesékből, melyeket Frobenius Atlantis sorozatának a XII. kötetében²⁵ találtam.

Igaz, a két kiadványban egyazon mese párhuzamba állítható változataira nem bukkantam, a mesékben azonban sem tartalmukra, sem leírási módjukra – pontosabban atmoszférájukra – vonatkozóan nem érzékelttem különbséget. Sőt egyenesen úgy tűnt, mintha ugyanabból a gyűjteményből kerültek volna elő ezek a sajtóságos állatmesék.

Közvetlen ezután – más afrikai területről származó – néhány konkrét párhuzam is a kezembe akadt. 1978-ban adták ki azt a németnyelvű, dél-núbiai meséket tartalmazó antológiát²⁶ (*Nubische Märchen*; a továbbiakban: „N”), mely 1973–1974-ben magnetofonszalagra rögzített több mint 100 meséből 57-et tartalmaz, s a felvételek készítői és publikálói – az osztrák tudós házaspár, Andreas és Waltraud Kronenberg – az általuk összeállított jegyzetek között öt mesére vonatkozóan közlik, hogy azok egy-egy változatát Frobenius is lejegyezte²⁷ (az Atlantis sorozat IV. kötetében; a továbbiakban: „A”), mégpedig, mint megállapítható, kerek 60 évvel korábban, 1912-ben.

Az öt párhuzam közül négynek a szövegéhez csak néhány rövid megjegyzést fűzök:

– A szép Fatma („N”: Die schöne Fatma, 44. old.; „A”: die tapfere Fatma, 224. old.) két darabja a közös alaptéma meglehetősen távoli változata; ezek köz-

²⁴ Leo Stappers (Version français par Jacques L. Vincke): *Textes Luba, Contes d'animaux*, Tervuren, Belgique, 1962.

²⁵ Frobenius: *Atlantis XII. Dichtkunst der Kassiden*, Frankfurt a.M., 1928. – 1904–1905. évi gyűjtés. – A kötetben 32 luba (baluba) állatmese található.

²⁶ Andreas Kronenberg und Waltraud Kronenberg: *Nubische Märchen*, Düsseldorf/Köln, 1978.

²⁷ Frobenius: *Atlantis IV. Märchen aus Kordofan*, Jena, 1928.

vetlen összehasonlítása, úgy tűnik, jelenlegi céloom szempontjából nem ígér figyelemreméltó tanulságokat.

– Haszan, az aranyműves („N”: Der Goldschmied, Hasan aus Basra, 62. old.; „A”: Der Silberschmied, 73. old.) elég közeli változat, a fontos epizódok nagyobb része közös.

– A férfi, aki meg tudta érteni az állatok nyelvét („N”: Der Mann, der die Sprache der Tiere verstehen konnte, 253. old.; „A”: Die Sprache der Tiere, 53. old.). Itt az 1973–1974-es rögzítés a Frobenius által közölt mesének csupán nagyon lerövidült változatát képviseli. A tartalom lényeges vonásai azonban közös.

– Mária mindenki másnál hatalmasabb („N”: Maria ist mächtiger als alle anderen, 261. old.; „A”: Der Schech El Esuda, der Herr der Löwen, 91. old.). A későbbi változat ezúttal is egészen rövid. A két változatban, közös epizódok mellett, lényegesen eltérő fordulatok is vannak.

Ezután részletesen foglalkozom az ötödik mesepárral, melynek a címe: A mesebeli ló („N”: Das Wunderpferd, 55. old.; „A”: Der Hengst Hussan, 165. old.). Ez a két változat igen erős hasonlatosságot mutat, a kisebb mozzanatok terén található jó néhány eltérés ellenére. Ezért a mese vázát alkotó epizód-láncolat párhuzamáról rövid elemzést készítettem.

A meséről előljáróban még annyit: bár a *Nubische Märchen*-ben foglalt változat terjedelme az Atlantis IV. kötetében található felére sem rúg (46–2%), így is majdnem 8 nyomtatott oldalt tölt ki, tehát a téma két elég részletesen kifejtett verzióját állíthattam egymás mellé.

Epizód sorszám:

Elemzés:

1. Fiú születik. Ugyanakkor az apa egyik kancája egy csödörnek ad életet. Fiú és ló jó barátságban nő fel, s a ló a fiúval emberi nyelven beszél. A fiú hamar árván marad.

ELTÉRÉSEK:

	„N”	„A”
– az apa...	egy férfi	egy szultán
– az anya...	akkor hal meg, amikor fia már nagyobbacska, s meghagyja: fia mindig ragaszkodjon a lovához.	a fiú születésekor, szülésben hal meg.

2. Az apa újra megnősül. Az új asszony el akarja pusztítani mostofafiát. Először meg akarja mérgezni. Az iskolából hazatérő fiút lova azonban figyelmezteti.

ELTÉRÉSEK:

	„N”	„A”
– a fiú, hogy a mérgezésből megmeneküljön, azt mondja:	ma apjával együtt akar érkezni. Így a mostoha kénytelen új ebédet készíteni.	nem érzi jól magát. Azután egy barátjához megy ebédelni.

3. A mostohaanya varázsszert tesz a fiú ünneplő ruhájába, hogy így ölje meg. A ló figyelmeztetése a fiút ismét megmenti.

ELTÉRÉSEK: „N” „A”
 – ez az epizód... hiányzik! a fenti formában!

4. Egy tanácsadójától a mostohaanya megtudja, hogy a fenyegető veszélyre fiát mindig a lova figyelmezteti. Ezért betegséget színlel, s orvosa révén férjétől azt kéri, ölesse le a fiú lovát, mert őt csak a ló májának elfogyasztása gyógyíthatja meg. A férj a kérés teljesítését a fiú beleegyezésétől teszi függővé.

ELTÉRÉSEK: „N” „A”
 – a tanácsadó... egy öreg rabszolga egy nyugat-afrikai orvos-varázsló

– a ló megölésének kívánságát az asszony orvosa, aki öt gyerekkora óta kezeli a fentnevezett orvos-varázsló

5. A fiút a ló ismét figyelmezteti. Tanácsa: egyezzen bele a kérésbe azzal a kikötéssel, hogy díszes öltözékben még egyszer, utoljára, ki akar lovagolni.

ELTÉRÉSEK: „N” „A”
 – a fiú öltözéke: erre az alkalomra készí- tendő aranyozott lószerszám, fegyverzet, öltözék a legszebb ruhája

6. A fiú kilovagol és elmenekül.

ELTÉRÉSEK: „N” „A”
 – a ló menekülésének módja: a fiúval a hátán elröpül a fiút mostohája emberei lóháton követik, hogy megöljék. A csodaló azonban elvágat előlük

7. Az ifjú új országba érkezik. Leveti fényes ruházatát (és fegyverzetét), s azokat lovára bizza. Beáll alsó néposztályba tartozó emberként dolgozni. Búcsúzáskor a ló nála hagyja néhány szál sörényét azzal: ha a fiú azokat egymáshoz dörzsöli, a ló tüstént ott terem.

ELTÉRÉSEK: „N” „A”
 – a híváshoz a ló az ifjúnál: 2 szál sörényt hagy 7 szál sörényt hagy

– az ifjú új foglalkozása: vízmerítést is végző marhahajcsár a szultán kertésze mellé áll be dolgozni

8. Amint egyedül marad az ifjú, mert az emberek valamilyen ünnepségre mennek, hívja a lovát, hogy lovagolhasson egyet fényes ruházatában. A királynak („N”), illetőleg a szultánnak („A”) van hét lánya, s a legfiatalabbik meglátja ezt a jelenetet, megtetszik neki az ifjú, és titokban naponta küld neki izletes eledelt.

ELTÉRÉSEK:	„N”	„A”
– a királynő az ifjú...	csak lovagolni látja	először meztelenül fűrödni látja, s azután lovagolni
– a királynő az ételbe (a mártásba)...	naponta egy aranyat is belerejt	Ez a motívum itt hiányzik.
– az ifjú...	az ételt s az aranyat naponta megkapja	elől a küldött ételt a kertész eszi meg

9. A király összegyűjti a város népét, hogy – lakoma keretei között – lányai férjet válasszanak maguknak. A legkisebbik királynő az ifjút választja. Apja ezért megharagszik rá, s újdonsült férjével együtt elűzi őt a palotájából.

ELTÉRÉSEK:	„N”	„A”
– a párválasztás gondolatát...	a legkisebbik királynő és az ifjú együtt ébreszti fel a királyban	a legidősebbik királynő javasolja
– az elűzött fiatal pár	új otthona egy galambdúc	a rabszolgák negyedébe költözik

10. Idegen csapatok támadják meg az országot. Több csatát vívnak velük. Az idegenek minden csatában már-már győznek, s kis híja, hogy elfogják, vagy megölik a királyt (a szultánt) és hat vejét, amikor feltűnik egy ismeretlen, pompás fegyverzetű lovas, aki egymaga elűzi az ellenséget.

ELTÉRÉSEK:

„N”: A csata hét éven át évente megismétlődik. Nyolcadszor – királyi parancsra – a vezír egy kendőt dob az ismeretlen lovagra, s közben letépi az egyik körmét. A hat vő megtudja ezt, s mind levágják a körmüket, hogy azt mondhassák, ők üzték el az ellenséget. Az ifjú viszont senkinek se mutatja meg sérült körmét.

„A”: Két csatára kerül sor, két egymást követő napon. az első után a hat vő azon vitázik, melyikük üzte el az ellenséget. A második napon a harcban az idős szultán is részt vesz, megfigyelőként. Már minden vesztesre áll,

amikor ismét megjelenik az ismeretlen lovas, megöli az ellenség vezérlo szultánját, szétszórja az ellenséges csapatokat, de ő is kap egy kardvágást. Az idős szultán kötözi be a karját, de a lovagot nem ismeri meg. A győztes csata és a zsákmányszerzés után örömmel hazavonulnak. Az ismeretlen lovast ismét szem elől veszítik. Mind a hat vő azt állítja, ő űzte el az ellenséget.

11. Kiderül, hogy a legfiatalabbik királylány alacsony sorban élő férje az ismeretlen hős. Ő lesz a király (a szultán) utóda.

ELTÉRÉSEK: (Részleteiben a két befejezés merőben különböző!)

„N”: A király megvakul. Csak gazellatejjel lehetne őt meggyógyítani. A hat vő szerez ugyan ilyet – de nem valódit –, s az nem segít. Az ifjú viszont igazi gazellatejet hoz. Ettől a király ismét lát. Ekkor az ifjú fölfedi kilétét. A király őt teszi meg utódának, s maga csak a vezír szerepét és rangját tartja meg. A másik hat vőt az új uralkodó rabszolgájává teszi.

„A”: A szultán nem hisz a hat vőnek. A sebre kötött kendőjét kívánja látni bizonyítékként. – A második csata utáni éjszaka a szultán legifjabb lánya rémülten látja, hogy alvó férjének a karjából csorog a vér. Ijedtében odahívja a palotából az anyját, aki tüstént fölismeri a kendőt. Véréscsillapító gyógyszert ad, majd a kendőt elviszi a szultánnak. – A szultán másnap magához rendeli hetedik vejét, aki reggel már megtudta, mi történt vele éjszaka. Így hát hívja a lovát, a nyeregben maga elé ülteti a feleségét, és fényes öltözékben megy el a szultánhoz. Ott elmeséli a történetét, felfedve azt is, hogy ő egy szultán fia. – Az idős szultán ekkor őt teszi meg utódjának, a gonosz kertészt pedig megöleti.

Összefoglalva az elemzés eredményét: tizenegy epizód közül csupán egyetlenegynek – a Frobenius-féle változat harmadik epizódjának – hiányzik a párja. A tizedik epizódban a harc részmozzanatai részben ugyan eléggé eltérők, nagymértékben azonban csupán a végkifejlet, a befejező tizenegyedik epizód két változata különbözik egymástól.

Ez a mindössze egyetlen szempontot figyelembe vevő elemzés nem tudományos igényű. Hiszen nem terjed ki az epizódok részmozzanataira, nem keresi 60 év történelmi változásainak a nyomait, és semmi más érdemleges körülményt nem vesz figyelembe. Célunknak mégis megfelel. Mert általa megnyugtató módon láthatóvá vált, hogy Frobeniustól, a korábbi publikálótól származó változatban mélyreható kikerekítésekről szót se lehet ejteni. Természetesen nem lenne helyes sem ebből az egyetlen elemzésből, sem a fentebb említett egyéb megállapításokból, idézetekből stb. minden további nélkül túlságosan bátor következtetéseket levonni. Annyi azonban mégis világossá vált, hogy – ha maholnap valóban hozzáfognának a régebbi és az újabb afrikai szóbeli irodalomról készített lejegyzések összehasonlításához –, nem lenne helyes a „régebbi” munkák gazdag

anyagát tekintve Frobenius terjedelmes mitológia- és mesegyűjteményeit figyelmen kívül hagyni.

És most rövid kitérőként hadd hozzam szóba: Frobenius szöveggyűjteményeinek hitelességével foglalkozva mindeddig hallgattam a bennük található történelmi információkról – eltekintve a Mossi uralkodói családfától. A mesék és elbeszélések megbízhatósági fokának tisztázása esetén azonban e lejegyzések történettudományi hasznosítására is gondolni kell majd.

A szóhagyomány történelmi értékére terelve a figyelmet, Frobenius egyik idézett megállapítása nyomán egy sajtószerű párhuzamot is meg szeretnék említeni. Arra gondolok, amikor az etnológus mesegyűjtő a feladat jellege, illetőleg nagyságrendje alapján különbséget tett a poligráfikus és a monográfikus módszer között. Nos, az afrikai történetírás területén, ahol a munkához a szóhagyomány igénybevétele nélkül hozzá se lehet fogni, ez a kettősség szintén felbukkan. Aki ugyanis egész Afrika történetét – vagy a kontinens nagy egységeinek történetét – írja meg, bármennyire körültekintő, nem szűrheti meg minden, eredetileg szóhagyományon alapuló megállapítását olyan kifinomult és igényes módszer alapján, mint amilyenek az egyes törzsek, kisebb politikai vagy etnikai egységek történelmével foglalkozó tudós a maga tényfeltárásait aláveti.

Példaként itt – a poligráf módszerre célozva – Robert Cornevin egy idevágó fejtegetését említem meg, másrészt – a monográfikus módszert idézve – Jan Vansina egy tanulmányát.

Robert Cornevin az *Histoire des peuples de l'Afrique noire* című munkájában²⁸ részletesen foglalkozik az afrikai szóhagyománnyal, s hogy azt miképp lehet és kell történelmi forrásként igénybe venni, továbbá, hogy milyen problémák jelentkeznek e forrás értékelése és megszürése során. Szót ejt az afrikai népek saját történelmük iránti élénk érdeklődéséről; a történelmi hagyomány őrzőiről és a hagyomány nemzedékről nemzedékre történő átadásáról; a kronológia megállapításának nehézségeiről, s annak itt-ott adódó támpontjairól (hold- és napfogyatkozás stb.); a törzsi-, nemzeti hiúság miatti történelmi ferdtésekről; a nyelvismeret fontosságáról; az egyazon hagyomány több és többféle közlése összehasonlításának jelentőségéről; az antropológiai (rassz), nyelvészeti és etnológiai (kulturális) szempontok összekeveredésének veszélyéről; a különféle hipotézisekkel, továbbá a 17., 18. századból fennmaradt kompilációkkal szemben tanúsítandó óvatosságról stb.

Bármennyire imponáló, sőt szinte ijesztő, hogy mennyi mindenre ki kell terjednie a történész figyelmének akkor, amikor a rendelkezésre álló – szerencsére mind szélesebb – forrásanyagra támaszkodva dolgozik, mégis ha mindezt azokkal a követelményekkel állítjuk szembe, amelyeket az egyes törzsek, etnikumok vagy kisebb politikai egységek történelméről szóló szóhagyomány felülbírási tekintetében Jan Vansina – *A szóhagyományról* c. munkájában²⁹ – támaszt, va-

²⁸ Robert Cornevin: *Histoire des peuples de l'Afrique noire*, Paris, 1963, 50–73. old.

²⁹ Jan Vansina: *De la tradition orale; essai de méthode historique*, Tervuren (Belgique), 1961.

lóban a Frobenius-féle poligráfikus és monográfikus módszer ellentétéhez hasonló ellentmondással találjuk szemközt magunkat. Mert mit is tehetne az afrikai kontinens történetírója, ha a szájhagyományból eredő minden adata kapcsán részletes vizsgálatot kellene folytatnia – Jan Vansina nyomán – a tanúságtételek láncolatát visszafelé nyomozva, hogy meggyőződjön róla, vajon információi eredetileg

- kötött (verses) vagy kötetlen (próza) megfogalmazásúak voltak-e,
- miképp kérdezték ki az adatközlőt,
- szembesítették-e az illetőt másokkal, akik ugyancsak ismerték az adott hagyományt,
- a felsőbb társadalmi réteg titkos történetéből származott-e a hír, vagy a törzs minden tagja által ismert múltbeli eseményeket tartalmazott,
- kötelező oktatás és szigorú ellenőrzés mellett történt-e az ismertett események áthagyományozása vagy sem,
- volt-e szankciója az elmondás közben előforduló hibavételeknek,
- milyen érdekek készítették az informátort tanúságtételének ilyen vagy amolyan irányú eltorzítására,
- stb.

A válasz, azt hiszem egyértelmű. Semmiképp se lenne helyes, ha tiltakoznánk, nem megfelelő területen alkalmazandó tudományos igények nevében, átfogó, összegező történelemkönyvek megírása ellen. Hiszen a túlságosan szigorú forráskritika az írott források jelentős része – s így az európai történelem forrásaibanak nagyobbik fele – alól is kihúzná a talajt.

E rövid eszmefuttatás alapján viszont azt is elismerhetjük: a 19–20. századforduló idején, amikor Afrika jelentős területeiről és népeiről igen hiányosak voltak az információink, Frobenius jogosultnak tekinthette a maga poligráfikus módszerét, amivel – úgy tűnik – részben a mai tudományos vizsgálatok számára is, igen sok hasznos anyagot gyűjtött.

E kitérő után, visszakanyarodva e tanulmány alapkérdéséhez, még szóba szeretném hozni, milyen vizsgálatok elvégzését kellene Frobenius mitológia- és mesegyűjteményeivel kapcsolatban megkísérelni, s mi az, amit ettől a munkától remélhetünk.

A feladat abból állna, hogy Frobenius valamennyi olyan felkutatható írását át kellene tanulmányozni, amelyek azzal kecsegtetnek bennünket, hogy azokban fontos kiegészítő- és tájékoztató adatok találhatóak az Atlantis sorozatra és Frobenius többi szöveges gyűjteményére vonatkozóan.

Frobenius írásai közül, közismert és könnyen hozzáférhető munkái mellett – melyekben egészen szórványosan szintén akadnak figyelemreméltó megjegyzések³⁰ –, sorra kellene venni egyrészt a főleg csak Németországban, esetleg kizá-

³⁰ Ilyenek pl.:

– „A Pui (szoninke bárdénekek sorozata) valamennyi darabját ugyanarra a ritmusra éneklik, és ugyanazzal a dallammal kísérik. Ez pedig eltér a Szunjata legenda ütemétől.” (Frobenius: *Atlantis*, VI., 37–38. old.)

rólág a Frobenius Intézetben hozzáférhető cikkeit és tanulmányait, másrészt és mindenekelőtt át kellene tanulmányozni a 12 expedíciós útról készült naplókát és a hozzájuk tartozó jegyzeteket.³¹ Különös nyereséget jelentene, ha ezek között meglebbe az 1928–1930. évi expedícióból származó, több mint 600 elbeszélést tartalmazó dél-afrikai anyag, azok eredeti nyelven történt lejegyzésével együtt.³²

Amíg nem nyúl valaki a tudományos kiegészítés igényével az említett forrásokhoz, de főként az úti naplókhoz, nem dönthetjük el, számítani lehet-e az Atlantis sorozatnak és a többi gyűjteménynek vagy legalább egy részüknek tudományos szempontú kiegészítésére, s ezzel együtt Frobenius adatrögzítő és fordító módszerének, e módszerek változásainak megállapítására.

Lehangoló arra gondolni, hogy az úti naplókát a háború alatt esetleg jóvátehetetlen károsodás érte. Eike Haberland 1973-ban ugyanis azt írta: „...a háború... elpusztította a Frankfurter Intézetet és Múzeumot sok kincsével...”³³ E téren, részletes információ híján, az általam ismert egyetlen – és voltaképpen már idézett – biztató értesülés az, hogy Helmut Petri 1953-ban – tehát nyolc évvel a háború befejezése után – a következőket vetette papírra:

„A Frankfurter Kulturmorfologíai Kutatóintézet... birtokában vannak e férfi hatalmas terjedelmű aprómunkáinak a bizonylatai. Ezek magukba foglalják tizenkét kutatóútja naplóit és jegyzeteit... (stb.)...”³⁴

– Az 1908–1910-es 2. expedícióról beszámolva, Frobenius említi, hogy volt náluk Edison-fonográf. De készítettek-e vajon ezzel valamilyen felvételt, s megmaradt-e a vonatkozó feljegyzésekkel együtt, (Frobenius: *Auf dem Wege nach Atlantis*, XV. old. és 29. old.)

– „Ha a férfi nem tudta folytatni (az elbeszélést), valamit magában énekelt és mormogott. ezek melankólikusan előadott dallamok voltak. Tehát látszólag az egész (történet) egy melodramatikusan előéneklésre kerülő legenda.” (Frobenius: *Erythräa*, 240. old.)

– Bár Frobenius gyűjteményei túlnyomórészt prózai letétek, egyes helyeken mégis találunk utalást verses részletekre. Pl. az Atlantis XII. kötetében: – 149. old., „A gyerekek... táncoltak és énekeltek...” (következik egy prózai, de versszerűen sorokba szedett négy soros szöveg); – 184. old., „Egy férfi fölállt, és dobolni kezdett. Énekelt...” (ismét verssorokat jelző kétsoros szöveg következik); – 224–225. old., „Jött a Ndumbu madár... és énekelt az emberek fölött...” (ezután hét prózában közölt verssor olvasható).

³¹ Az expedíciós naplóktól és jegyzetektől remélhető legfontosabb adatok: az elmondás eredeti nyelve, a tolmács anyanyelve, a „pidgin” nyelvű (francia vagy angol) lejegyzés. (Ezek alapján a fordítói szabadság konkrét mértékének a megállapítása.) Emellett esetleges megjegyzések az egyes darabok formájára, előadási módjára (prózai, verses, énekelve, hangszer- vagy dobkísérettel, netán tánc közben előadva; egyéni, illetőleg csoportos előadás vagy szólóénekes és kórus váltakozása; a darab előadásának konkrét alkalmi, ezek kapcsán társadalmi funkciója stb.).

³² Lásd erre vonatkozóan Frobenius: *Erythräa*, 53–54. old.

³³ Eike Haberland: *Epilogue de l'éditeur (Leo Frobenius 1873–1973)*, Wiesbaden, 1973, 238. old.

³⁴ Lásd Helmut Petri 1. jegyzetben említett tanulmányát.

Remélem, hogy ez a közlés megfelel az igazságnak, és nincs tárgyi akadálya annak, hogy Frobenius szöveggyűjteményeit tudományos használhatóságuk tisztázása céljából meg lehessen vizsgálni.

(Ez a tanulmány francia nyelven megjelent: Authenticité des collections des contes africains de Leo Frobenius sous l'aspect du folklore d'aujourd'hui, in: Biernaczky, Szilárd ed.: *Folklore in Africa Today/Folklore en Afrique d'aujourd'hui*, Proceedings of the International Workshop, 1984, Budapest, Folklore Tanszék, Loránd Eötvös University, 63–101. old. – Artes/Populares, 10–11.)

FORRÁSMŰVEK

- CORNEVIN, Robert
1963 *Histoire des peuples de l'Afrique noire*, Paris.
- FROBENIUS, Leo
1911 *Auf dem Wege nach Atlantis*, Berlin.
- FROBENIUS, Leo
1916 Der kleinafrikanische Grabbau, *Praehistorische Zeitschrift*, VIII. köt.
- FROBENIUS, Leo
1921 *Atlantis*, Band VI: *Spielmannsgeschichten der Sahel*, Jena.
- FROBENIUS, Leo
1923 *Das unbekannte Afrika*, München.
- FROBENIUS, Leo
1925 *Erlebte Erdteile* III. kötet: *Vom Schreibtisch zum Äquator*, Frankfurt am M.
- FROBENIUS, Leo
1928 *Erlebte Erdteile* IV. kötet: *Paideuma*, Frankfurt am M.
- FROBENIUS, Leo
1928 *Atlantis IV. Märchen aus Kordofan*, Jena
- FROBENIUS, Leo
1928 *Atlantis XII. Dichtkunst der Kassaiden*, Frankfurt a.M.
- FROBENIUS, Leo
1930 *Erythraa*, Berlin.
- FROBENIUS, Leo
1933 *Ein Lebenswerk aus der Zeit der Kulturwende*, Leipzig.
- FROBENIUS, Leo
1933 *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich.
- FROBENIUS, Leo
1935 *Das Urbild*, Frankfurt a.M.
- FROBENIUS, Leo
1980 *Schwarze Sonne Afrika; Mythen, Märchen und Magie* (ausgewählte Stücke aus der Sammlung Atlantis), Düsseldorf/Köln

- HABERLAND, Eike
1973 *Epilogue de l'éditeur, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, 237–244. old.
- HABERLAND, Eike
1973–1974 Leo Frobenius 1873–1973, *Paideuma*, Band XIX/XX.
- HABERLAND, Eike
1974 *Conférence d'introduction*, Symposium Leo Frobenius, by Deutsche UNESCO-Kommission, Köln, 1974.
- HAHN, Eduard Hahn
1926 *Leo Frobenius. Eine Überblick über seine Tätigkeit und seine Bedeutung*, Preussische Jahrbücher, Berlin, 1926, VII–IX. hó.
- ITA, I. M.
1972 Frobenius in West African History, *The Journal of African History*, Volume XIII – 1972 – Number 4.
- JENSEN, Ad. E.
1938–1940 Leo Frobenius: Leben und Werk, *Paideuma* (Leipzig), 45–48. old.
- KALOUS, Milan
1970 Leo Frobenius' Atlantic Theory – A Reconsideration, *Paideuma* (Wiesbaden), 27–51. old.
- KRONENBERG, Andreas – KRONENBERG, Waltraud
1978 *Nubische Märchen*, Düsseldorf/Köln.
- MARÓT Károly
1938 „K. Th. Preuss és Leo Frobenius – in memoriam”, *Néprajzi Értésítő*, 1938, 2–4. sz., 3–4. old.
- NORKAITIS, Jonas
1955 Kulturphilosophie und Kulturpsychologie von Leo Frobenius, Kaunas (Litauen).
- PAGEARD, Robert
1965 Une enquête historique en pays Mossi, *Journal de la Société des Africanistes*.
- PETRI, Helmut
1953 *Leo Frobenius und die historische Ethnologie*, Saeculum, München.
- SENGHOR, Léopold Sédar
1973 *Les leçons de Leo Frobenius, Leo Frobenius 1873–1973*, Wiesbaden, 1973, VII–XIII. old.
- STAPPERS, Leo (Version français par Jacques L. VINCKE)
1962 *Textes Luba, Contes d'animaux*, Tervuren, Belgique
- VAJDA, László
1973 Leo Frobenius heute, *Zeitschrift für Ethnologie* (Braunschweig), 19–29. old.
- VANSINA, Jan
1961 *De la tradition orale; essay de méthode historique*, Tervuren (Belgique), 1961.
- WESTERMANN, Diedrich
1952 *Geschichte Afrikas*, Köln.